

## MEGJEGYZÉSEK LUTHER TÁRSADALMI NÉZETEIHEZ

Ulrich von Hutten 1518-ban a nürnbergi humanista Pirckheimerhez írott levelében a lovagok fő jövedelméről, a parasztoktól befolyó járadékról megjegyzi „az oly szegényes és jelentéktelen, hogy rossz termésű évben elmondhatatlan a szükség és a nyomor.”<sup>1</sup> Engels pedig, mint tudjuk, a parasztságnak és a lovagságnak, a 16. századi Németország e két válságos társadalmi csoportjának felkelését a feudalizmus elleni első forradalomnak nevezi.<sup>2</sup> Kétségtávolú ennek a két rétegnek a helyzetét érintette legsúlyosabban a középkor utolsó századaiban kezdődött gazdasági depresszió, amelynek következménye lett hosszú távon, hogy az eddig élen haladó gazdasági ág, a fejlődés motorját alkotó agrárszektor, fokozatosan átadta helyét a második, illetve harmadik szektornak, az ipari és kereskedelmi tevékenységnek.<sup>3</sup> Ez az átstrukturálódási folyamat természetesen nem nélkülözte a kisebb-nagyobb válságokat, de ismerte a fellendülést is. Éppen ez utóbbi jellemezte a 16. századi Németország gazdaságát. Nem csak a városok, az ipar, a kereskedelem, a bányászat prosperitását figyelhetjük meg: tanúi lehetünk az agrár-gazdaság kiemelkedésének is az előző századok recessziójából. A demográfiai növekedés hatása éppúgy jelentkezett a művelt földek újbóli kiszélesítésében, mint az agrártermékek keresettségében, és áraik emelkedésében.<sup>4</sup> Azt persze nem tudjuk pontosan, hogy ebből a fellendülésből mennyit hasznosított a két említett társadalmi csoport. Mindenesetre az a társadalmi nyugalanság, amely a 15. századtól folyamatosan jelen volt, a 16. század elején éppen e két rétegnél csúcsosodott forradalmi megmozdulásban, ami nem éppen a nagy eufória jele.

A 14. század pestis után előállt munkaerőhiány eredményeként, amint azt az újabb társadalomtörténeti kutatások kimutatták, megszapordott a bérleti szerződések száma, a hagyományos szolgaság egyre inkább eltűnt, mivel földjeik elnéptelenedését megelőzendő, a földesurak hajlottak az engedményekre. Ilyenformán érthető, hogy a paraszti társadalom válságát mutató megmozdulások legfőbb motívóját nem csupán, vagy nem elsősorban gazdasági körülményeikkel magyarázzák. A közvetlen okot inkább – a gazdasági és némi kulturális javulás eredményeként megjelent – egyfajta társadalmi tudatban látják, amely megkérdőjelezte a földesúri jog eredetét.<sup>5</sup>

A földesúri jövedelem csökkenése együttjárt a német nemesség, kiváltképpen a nemesség alsó, s egyben legszélesebb rétegének válságával is. Ennek helyzetét ugyanis a gazdasági okokon kívül még súlyosbították egyfelől a területi hatalom alévetési törekvései, másfelől súlyosbította az, hogy a hivatásos zsoldosság térhódításával katonai szerepe visszaszorult. Ez a réteg, amelyet fokozatosan a „lovagok” elnevezéssel illették, (holott ez a rang valaha az egész nemesi társadalom büszke címe volt) — helyzetének javítása érdekében szövetségeket hoz létre, ligákba tömörül. Ezek azonban nem tudják sem a területi hatalmak előretörését meggátolni, sem gazdasági helyzetük jobbrafordulását elősegíteni. Így az a paradox helyzet áll elő, hogy miközben a lovagok a német nemzeti törekvések hordozóinak tekintik magukat, magánháborúkat folytatnak, s az útonállástól semmiben sem különböző kalandorvállalkozásokba bocsátkoznak. Ulrich von Hutten műveiben igen pontosan fogalmazódik meg mind a lovagok öntudata, mind válságos gazdasági állapota. Az 1520-ban írt „Világszemlélők” című dialógusában a lovagok jelentőségét hangsúlyozza, mint akik a nemzeti eszme, a hagyomány, az ősi erkölcsi normák hordozói.<sup>6</sup> A „Láz” és a „Török Beszéd” címen ismert írásaiban a szegénységről mint az erények kibontakozásának akadályáról, mint a bűn, az országúti rablások, az erőszak okozójáról beszél: „Mert méltóbb dolog az emberekkel harcolni, mint a nélkülözésekkel és a nyomorral.”<sup>7</sup>

Nyilvánvaló, hogy az egyház politikai és gazdasági hatalmát megkérdőjelező reformáció mindkét társadalmi réteg körében nagy visszhangra lelt. Nemcsak Luther felhívása, hanem elsősorban a vidéki és a városi társadalom szegényebb és elégedetlen rétegeiben, a reformációból kiváló, vagy eleve azal szemben kibontakozó különféle szekták is hódítottak. A továbbiakban nem kívánok ezzel a kérdéssel foglalkozni, hiszen célom az, hogy Luther társadalomfelfogását kíséreljem meg a korabeli problémákhoz kapcsolódva felvázolni.<sup>8</sup>

1526 októberében jelent meg Luther értekezése, amelyben a katonászkodás és a keresztény vallás összeegyeztetését tárgyalja és amelynek megírására Assa von Krammal — a száz választófejedelem hadseregpapancsnokával folytatott beszélgetése és ígérete készítette.<sup>9</sup> A hagyományos középkori „három rend” elméletének mintájára — elhagyva persze a papság, az ima rendjét — a társadalmat két csoportra osztja: földművesekre és katonákra. „A földművelőknek táplálniuk kell a társadalmat, a katonáknak pedig oltalmazniuk. Akiknek a védelem feladata jutott, jövedelmüket és táplálékukat azoktól kapják, akik az élelmezés funkcióját látják el, hogy tökéletesen

tölthessék be az oltalmazást. Ezzel szemben azok, akiknek feladatuk az ellátás, meg kell kapniok emezek védelmét avégett, hogy biztosíthassák táplálékukat. Ami pedig a császárt és a fejedelmeket illeti, az ő feladatuk, hogy felügyeletet gyakoroljanak és ellenőrizzék mindkét funkció betöltését: akiknek feladata a védelem, legyenek fegyverben, készen a harcra; akiknek feladata a táplálás, dolgozzanak becsülettel, hogy megjavítsák az ellátást. Ami pedig a haszontalan embereket illeti, akik nem szolgálnak sem a védelemre, sem az ellátásra, s nem tesznek mást, mint fogyasztanak, henyélnek, tétlenül maradnak, ezeket nem kell megtúrni, ki kell űzni az országból, vagy pedig munkára kell őket fogni. Miként a méhek teszik, akik megölik a heréket, melyek nem dolgoznak, de megeszik a többiek mézét.” A „Jócselkedetről”, „A keresztény ember szabadságáról” című értekezésében, és más helyeken is hangsúlyozza, hogy a társadalomban élő embernek nem önmagáért, hanem embertársaiért kell tevékenykednie. Ezért ítél el minden naplopást, munkakerülést, tétlenséget. „Nagy a panasz a munkásokra, hogy engedetlenek, hűtlenek, követelődzők, s csak saját érdekeikkel törődnek” – írja egyik munkájában.<sup>10</sup> Természetesen a tétlenkedőkön, másokon elősködőkön a papságot érti elsősorban és főleg a szerzeteseket. A kolduló barátokra célozva mondja: „Aki pedig szegény akar maradni, annak nem kell gazdagnak lennie; ha pedig gazdag akar lenni, fogja meg az eke szarvát és túrja a földet. Teljesen elég, ha a szegényekről lehetőleg gondoskodnak, hogy éhen ne haljanak, és meg ne fagyjanak. Helytelen ha az egyik másik rovására henyél, dúslakodik és jólétben úszik, míg a másik inséget lát, miként ez a visszás állapot most nagyon.”<sup>11</sup> Az emberek kötelességének tekintti tehát mindenekelőtt a munkálkodást, első helyen is a földművelést. „Azt jól tudom, sokkal istenesebb dolog volna a földművelést fejleszteni és a kereskedelmet csökkenteni, és hogy sokkal helyesebben cselekednek azok, akik az Írás szerint a földet művelik és abból élnek, miként nekünk és mindenkinnek megmondatott Ádámban: „Átkozott legyen a föld, hogyha nem műveled; tövist és bogáncskórót teremjen az neked és arcod verejtékével keresd a kenyeredet.”<sup>12</sup> De hasonlóképpen megbecsülésreméltónak tekinti az iparos tevékenységét, a kereskedelmet is, mint bármely más munkát, ha azt tisztességgel, mások megkárosítása nélkül végzik. A kölcsönügyletek jogosságát, még a mérsékelt kamatszedést is elfogadja. Bírálata csak a visszaéléseket sújtja, amelyek végső soron a társadalom rendjét és békéjét veszélyeztetik.<sup>13</sup>

Luther a munkáról, mint hivatásról beszél: az embernek feladata pontos elvégzésével kell betöltenie azt a funkciót, amelyre hivatott az adott tár-

sadalmi rendben. Szinte minden írásában jelen van éppen ezért a felsőbbség hatalmának való engedelmesség hangsúlyozása. Noha nem kétséges, hogy erősen motiválták az erőviszonyok, a reformáció győzelmének igénye és védelmének szükségessége, mégis úgy vélem elsősorban ez azzal függ össze, hogy az egész társadalom szempontjából is a legfontosabbnak tartotta a belső rend, a béke fenntartását, mint mindenfajta haladás és boldogulás előfeltételét. És ebben a vonatkozásban a német társadalomnak a 15. századi reformtörekvésekhez kapcsolódó azon alapproblémáját fogalmazta meg, amit a paraszti csoportosulások, a lovagi, a városi szövetségek, céhek, konfraternitások is törekedtek megvalósítani. A társadalmi bizonytalansággal szemben csak a belső rend és béke nyújthat megfelelő keretet, hogy a társadalom eleget tehessen annak a feladatnak, amelyre felhívott a „Német nemzet keresztény nemességéhez” című iratában: az egyházi visszaélések elleni cselekvésre, az ideális keresztény társadalom felépítésére. Ebben a feladatban az orozslánrész a nemességé, de kötelessége sikerén együttműködni minden rendnek. Ebből az alap koncepcióból kiindulva kell megértenünk Luthernek a társadalom egyes csoportjaival kapcsolatos magatartását, ítéletét. Elsősorban a parasztháború elleni fellépését, amelyet nem csak az indokolt, hogy elvállassza a reformáció ügyét a felkeléstől, hanem az is, hogy szemben állt egész társadalomfelfogásával.

Már a parasztháború kezdetekor, a hozzá eljuttatott a parasztok követelését tartalmazó 12 pontra válaszolva kijelenti, hogy a lázadás mindenél rosszabb. „Egyaránt veszedelmes Isten országára és a földi királyságokra, mert ha elharapózik, mindent elpusztít. Mert a lázadásnak nincs esze s rendszeren jobban sújtja az ártatlanokat, mint a bűnösöket. Ezért egyetlen lázadás sem jogosult, bármennyire jogos dolognak kel védelmére, mindig több kár, mint haszon származik belőle, ami által beteljesül a közmondás: a rosszabból rosszabb keletkezik.”<sup>14</sup> A fejedelmekhez szólva, akiket a lázadás előidézőinek tart, nemcsak mert megátalkodottan üldözik az igaz vallást, de „azonfelül, a világi kormányzatban sem teszték egyebet, mint nyúztok és kincset harácsoltok, hogy pompát űzzetek és döllyfösködjete annyira, hogy azt a szegény paraszt ember tovább már nem képes és nem is akarja tűrni.” A parasztokat Isten zsarnokságuk büntetéseként küldte rájuk. Majd a parasztokhöz fordul intésével: „Sajnos nagyon igaz, és bizonyos, hogy a fejedelmek és urak amennyiben az Evangélium prédikálását megtiltják és a népet elviselhetetlen módon megterhelik, méltók arra, és rászolgáltak, hogy Isten őket székeikből kivesse, mint olyanokat, akik Isten és az emberek ellen vétkeztek; nincs is mentségük.” Mégis arra szólítja fel őket, hogy ne lá-

zadjanak, ne hallgassanak a hamis prófétákra, mert a gyilkolás bűn, a büntetés egyedül Istenre tartozik.

1525-ben viszont „a rabló, fosztogató parasztbandák” elleni röpiratban, egyedül a parasztok ellen szól haragja.<sup>15</sup> „Mivel ezek a parasztok nyomorult emberek, félre vezettetik magukat, s másként cselekszenek, mint amiként szólnak, ezokból én is kénytelen vagyok másként írni róluk.” A lázadás bűn Isten és az emberek ellen, s a parasztoknak, akik esküszegés, gyilkosság, rablás vétkét vonták magukra, nem maradhat el büntetésük. De ezt már földi feljebbvalóikra közvetlen uraikra bízza. „Éppúgy, mint mikor tűz üt ki, az a legderekből ember, aki elsőként olt. Mert a lázadás nem közönséges rossz és gyilkosság, hanem olyan mint a tűzvész, mely országot gyújt fel s pusztít el; a lázadás a legnagyobb csapás, mert mindenre kiterjedő vérontást okoz, mindenkit árvaságra, özvegységre juttat, s mindent tönkretesz.” Luthernek a parasztfelkelés elleni fellépésében igen nagy súllyal esett latba a reformáció ügyének féltése. 1525 augusztus 15-e után Johann Briesmannhoz küldött levelében így ír: „Münzer és a parasztok oly mértékben megfojtották nálunk az Evangéliumot, oly annyira visszaállították a pápisták bátorságát, hogy úgy tűnik, mindent előlről kell építenünk.”<sup>16</sup>

Mint köztudott, a fejedelmekhez intézett felhívása a parasztháború leverésére igen sokat ártott Luther tekintélyének. A felkelés kegyetlen megtorlásáért őt tették felelőssé. Nemcsak a reformáció ellenfelei támadták, hanem hívei is kifejezésre juttatták egyet nem értésüket. Barátainak ünszolására írta meg „Válasz a parasztok ellen írt röpiratot illetően” című nyílt levelét.<sup>17</sup> Lényegében nem változtat álláspontján, nem mentegeti magát, újból kijelenti, hogy a parasztoknak nem volt joguk a lázadásra, a világi hatalomnak pedig kötelessége volt a gonosz megfékezése, az igazak megvédelmezése. Ezúttal is hangot ad annak, hogy a felkelés az egyéb rosszon kívül igen sokat ártott a reformátoroknak, „mert ellenfeleink azzal vádolnak, hogy az Evangélium hirdetése váltotta ki a lázadást, s most megnyitják gonoszságukat, hogy fellépjenek ellene.” A fejedelmek szigorú megtorlását szükségesnek tartja, hogy az igazak védelmet nyerjenek, hogy béke és nyugalom legyen. „A parasztoknak meg kell érteniök, hogy többet ér, ha javaik felét bírják békében és biztonságban, mintha minden pillanatban veszély fenyegetné vagyonukat, gyilkosok és rablók közepette. Mivel nem tudták, hogy a béke és a biztonság mily értékes dolog, így kellett velük megértetni. Az urak pedig megtudhatták, hogyan kell alattvalóikon uralkodni, a jog szerint kormányozni. Mert nem volt sem kormányzat, sem rend, mindent elhanyagoltak, rendtelenségben hagytak. A népben nem volt sem tisztelet, sem félelem.

Senki nem kívánt adni semmit, mindenki csak kedvére akart élni, inni, öltözködni, dologtalanul.”

Bár nem tartja magát felelősnek a felkelőkkel szemben alkalmazott megtorlások miatt, az ellene hozott vádakra mégis szükségesnek tartja, hogy leszögezze, soha nem hívott fel arra, hogy zsarnoki módon kegyetlenkedjenek a már legyőzött emberekkel. Nyomatékot ad annak, hogy „nem kívánta megerősíteni a zsarnoki dühöt, sem dicsérni magatartását”, különösen keményen ítéli el azokat a nemeseket, akik „olyan kegyetlenséggel viseltettek a szegény emberek iránt, hogy az már túlmént minden határon.”

„Ezek az emberek nem arra törekedtek, hogy megszűntessék és elnyomják a felkelést, ellenkezőleg az ő dühös haragjuk és gyűlölségük még jobban táplálta azt. Ők azok, akik az Evangélium ellen is merészen felléptek, vissza akarták állítani a káptalanokat, és kolostorokat, megőrizni a pápai koronát: a mi ügyünket összekeverték a lázadók ügyével.” Ezeket a gonosz, zabolátlan zsarnokokat „akik a harc után sem laktak jól a vérrel, és akik egész életükben soha nem gondoltak Krisztussal” – nem kívánja tanítani. Mert „ezeknek a vérengző kutyáknak nem sokat számít, hogy bűnösöket, vagy ártatlanokat mérsárolnak-e le, hogy ez Istennek, vagy az ördögnek van-e tetszésére, csak azért viselnek kardot, hogy vágyaikat és gonoszságukat kielégítsék... A Szentírás az ilyeneket vadállatoknak nevezi, farkasoknak, vaddisznóknak, medvéknek, s én sem akarok belőlük embereket csinálni.”

Szükségesnek érzi kijelenteni, hogy írásaiban csak a törvényes hatalommal bíró fejedelmekhez szólt, akiknek keresztényi módon, vagy legalább is becsületesen kellene eljárniok. Miután végbevitték győzelmüket, a kegyelem példáját kell mutatniok, nemcsak az ártatlanokkal, hanem a bűnösökkel szemben is. A fejedelmek csupán feladatukat teljesítették a lázadás leverésével, vagyis igaz ügyben használták kardjukat. Egyébként pedig ez alkalommal nem a földesurakról, hanem a parasztokról szándékozott szólni, de „ha idő és alkalom úgy kívánja, éppígy fogom támadni az urakat és fejedelmeket.”

Luther egész társadalomfelfogásában bizonyos ambivalencia megnyilvánulását figyelhetjük meg. A lázadással, és itt nemcsak a paraszti, de általában a lázadással szemben, a meglévő rend mindenáron való fenntartását védelmezi, de ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy az adott társadalmat dicsőítette, vagy jónak tartotta. Élesen elválasztotta Isten országát, a földi királyságoktól, amely az előbbivel ellentétben a tökéletlenség területe, a bűn földje. Bizonyos pesszimizmustól áthatva mindig hangsúlyozza, hogy a vi-

lág rossz, a gonoszság hazája, s az emberek nem is akarnak jók lenni. Éppen az ellentéte uralkodik mindannak, ami egy keresztény társadalomban kívánatos lenne. Ezért a meglévőt nem annyira helyesli, mint inkább Isten büntetéseként elviselni tanítja. „A világot nem lehet csupán az Evangélium és a keresztény szeretet alapján kormányozni, hanem csak szigorú törvényekkel, karddal, mert a világ rossz, nem fogadja be sem az Evangéliumot, sem a szeretetet, s kedvére él, hacsak nem tartják vissza erőszakkal: mindenki csak enne, inna, élvezné a szép életet más javaiból, senki nem akarna dolgozni, mindenki a másét venné el.”<sup>18</sup> Ennél fogva „Isten akarata, hogy a gonoszság úgy legyen kormányozva, hogy senki se követhessen el jogtalanságot, vagy legalább is ne tehessek azt büntetlenül. Senki sem hiheti ugyanis, hogy a világ kormányzása vérontás nélkül lehetséges; kell, hogy a kard véres legyen, mert a világ rossz akar lenni, és a kard Isten vesszeje, a bosszújának eszköze.”<sup>19</sup>

Ezért fordul bírálata valójában minden társadalmi réteg felé, miközben megjelölni kívánja a helyesnek tartott utat, ostromozza a fennálló hibákat. Ha hirdeti is a „kard” fontosságát mint a „rend” eszközét, de eréllyel szól általában az erőszak ellen – így a nemesi zabolátlanság ellen is. 1522-ben tartott weimari prédikációjában arról szól, hogy a fejedelmeknek meg kell akadályozni, hogy a szegényeket kifosszák,<sup>20</sup> a Jócselekedetekről írt értekezésében a fejedelmek feladataul jelöli meg, hogy védelmezzék alattvalóikat, büntessék a lopást, a rablást, a házasságtörést, „mint szent Pál mondja (Rom. XIII.) „Nem hiába hordja a kardot”, Isten szolgálatában áll, a gonoszok félelmére és az igazak javára.”<sup>21</sup> Huttennek, aki felajánlja neki 1520-ban saját és barátai segítségét és kardját, elutasítóan válaszol: „Nem akarom, hogy az Evangéliumért erőszakkal és gyilkossággal harcoljanak. Az Igével győzetett meg a világ, általa őrződött meg az egyház, az Ige által kell újjáépülnie.”<sup>22</sup> A háború önmagában rossz, a legsúlyosabb csapás az emberekre írja a katonai hivatásról szóló értekezésében. Így az aki azért választja a katonai hivatást, hogy öljön, vért ontson, szenvedést okozzon, háborúzzon, bűnös éppúgy, mint aki dicsőségvágyból, vagy a világi javak iránti sóvárgás miatt harcol. „Valamilyen dolgot világi javakért művelni önmagában nem bűn, mert a cenzus, a zsold, a munkabér, a világi javak az emberek önfenntartását szolgálják” – de a landsknechtek, akik végigjárták az országokat, kalandokat, háborúkat keresve, hogy mesterségüket gyakorolják, durvák és műveletlenek, nem lelnek kegyelemre Istennél. Mert egyedül az a vágy sarkallja őket, hogy háborúzzanak, vagy független életet éljenek vad kompániájukkal. Az ilyenek előbb-utóbb rablókká, útonállókká válnak.

Hivatásukat csak akkor töltik be jól, ha inkább dolgoznak és csak a fejedelem hívására mennek hadba.<sup>23</sup>

A háború csak akkor indokolt és igazságos, ha a jogot védelmezi. Felsorolva az elítélendő háborúkat, első helyen szól az alattvalóknak a felsőbbség elleni lázadásról. Visszautalva ezzel kapcsolatban a parasztháború eseményeire. „Ime a parasztok lázadásában mely nemrégiben történt több olyan személy is résztvett, akik akaratauk ellenére kerültek a felkelők közé, nevezetesen a jobbmódú emberek. Mivel a felkelés éppúgy irányult a gazdagok, mint az urak ellen feltételezem, hogy egyetlen gazdag sem szerette ezt a felkelést. Mégis résztvettek benne, egyesek azért, hogy saját magukat védelmezzék, mások azzal a gondolattal, hogy a tömeg örületével szembehelezkedve jó tanácsaikkal akadályozzák a rossz tervek véghezvitelét, mérsékeljék a rossz elkövetését. Ismét mások uraik jóvánhagyásával mentek velük, akiknek tanácsát előzetesen kikérték. Így bár jog szerint mint lázadók valamennyien bűnösök, de a törvénynek különbséget kell tenni, aszerint, hogy milyen szívvvel követték el a bűnt.”

Önmagában a felkelést nem indokolhatja semmiféle ok.

„A parasztok azt hozták fel ürügyül, hogy uraik elutasították az Evangélium hirdetésének engedélyezését, s hogy megnyűzzák a szegény embereket. Jóllehet uraik elkövettek igazságtalanságokat, méltánytalanságokat, de hasonlóan jogtalanságot követni el, azaz lerombolni az Isten által felállított rendet, nem a mi dolgunk.” De hangsúlyozza azt is, hogy amit a felsőbbséggel szembeni háború, vagyis lázadás ellen írt, az „nem csupán a parasztokra vonatkozik, mintha csak ők lennének alattvalók, a nemesek pedig nem. Amit az alattvalókról mondtam egyaránt vonatkozik parasztokra, polgárookra, nemesekre, grófokra és fejedelmekre. Mert valamennyien alá vannak rendelve egy felsőbbségnek. És amint levágták a felkelő parasztok fejét, éppúgy le kell vágni a nemesekét, a grófét, a hercegét ha lázadó.” Majd történelmi példákat hoz a Miksa alatti nemesi felkelésekről, rebelliókról. Megemlíti Frankónia nemeseit, akik „arról híresek, hogy nem adtak semmit sem a császárnak, sem a püspököknek”. „És a kismaneseket nem kell-e őket is lázadóknak, pártoskodóknak neveznünk? Mégis egyedül a parasztnak kell mindenért fizetni! Ha nem csalódom, azért van így, mert Isten a felkelő nemeseket és urakat megbüntette lázadó parasztjai által. Mert a császár noha szerette volna, nem volt képes megbüntetni őket. És álítom, hogy ha a parasztok felkelése nem lett volna, a nemesek között tört volna ki a lázadás a fejedelmek ellen, vagy talán a császár ellen, olyan bizonytalan állapotban van Németország. De most, hogy a parasztok felbő-



szültek – egyedül ők kerültek fekete listára. A fejedelmek és a nemesség pedig tiszta kézzel húzza ki magát az ügyből, megtörlik szájukat, szemrehányás nélkül élhetnek, mintha nem tettek volna soha semmi rosszat.”<sup>24</sup>

A felsőbbség, a világi hatalom sem tölti be feladatát, s azért vonta magára Isten büntetését e lázadást. – A világi fejedelmek hivatása ugyanis, hogy hatalmukkal ne önös, hanem – alattvalóik érdekeit szolgálják.

„A világi uraknak kormányozniok kellene az országokat és az embereket, de nem tesznek mást, mint nyúznak, hasznot szereznek, vámot vetnek ki, jövedelmet szednek, szabadon eresztenek itt egy medvét, ott egy farkast, de ezeken kívül sem igazság, sem hűség, olyan magatartást tanúsítanak, hogy felülmúlják a rablókat és útonállókat, a világi kormányzat éppoly rossz, mint az egyházi zsarnokoké.”<sup>25</sup>

”A jó fejedelem igen ritka, a vallásos méginkább. Nem várhatunk tőlük semmi jót. Isten börtönőrei, hóhérai, az isteni harag általuk bünteti a gonosztságot. Ha mégis akad egy bölcs, vagy jámbor fejedelem, az a legnagyobb csoda. A fejedelmek zsarnokságával és rossz kormányzatával szemben a nép elégedetlensége erőszakhoz fordul. Félő, hogy ha a fejedelmek nem változnak meg és nem kormányoznak becsülettel és ésszerűen, nem tudják végét vetni az elégedetlenségnek. Az emberek nem tűrik sokáig zsarnokságaitokat, és szeszélyeiket.”

A jó fejedelem az, aki nemcsak a kardot, de a jogot is kezében tartja, s azt mindig ésszerűen alkalmazza, vagy a törvény szigorával, vagy éppen enyhítésével. Mindig azt kell tennie, ami országának és alattvalóinak hasznos és jó. Az ő érdeküket, s ne a sajátját tekintse. Járjon el szigorúan a gonoszok ellen, de válogassa meg jól tanácsadóit, hogy ne hízlegők vegyék körül, s ne engedje, hogy tisztviselői ellenőrzés nélkül kifosszák alattvalóit.

Miként „A Német nemzet keresztény nemességéhez” intézett felhívásában, a „Jócelekedetekről” írt értekezésében is a fejedelmek legfőbb kötelességét három feladatban jelöli meg: a lakmározás, ivászat, rettenetes túlzásainak megszüntetésében, ami fölösleges és igen költséges. „Mert az illatszerek, fűszerek és hasonló dolgok, amik nélkül az ember igen jól megélhetne, nem kis veszteségét jelentik a világi javaknak.”<sup>26</sup> ... „Mert ez is egyike a mi nagy bajainknak; a német tartományokból sok pénz megy ki arra. Pedig Isten jóvoltából több és oly pompás jó enni és innivaló terem nálunk, mint sehol más országokban.”<sup>27</sup> Másodsor visszafogni az öltözködés kiadásainak túlzásait, ami által annyi vagyon semmisült meg, és nem szolgál mást, mint a test világát oly mértékig, hogy rettentő még rágondolni is, milyen visszaélésekhez vezet azok között, akik a megfeszített Krisztus hitére esküd-

tek, az ő nevében keresztelkedtek, akiknek keresztjét hordozniok kellene, s naponként a halálra gondolva készülni a másik életre.”<sup>28</sup> „Harmadikként pedig megtiltani a pénzzel való uzorakereskedelmet, amely elveszti az egész világot, felfal, felforgat egész országokat, embereket ravasz megjelenésével.” Az uzorahitelt tartja a német nemzet legnagyobb csapásának. „Ha ez nem volna, egynémelyik a maga selymét, bársonyát, aranyszövetét, fűszerét és mindenféle drágaságát meg sem vehetné. Alig 100 éve, hogy dívik s már csaknem minden fejedelmet, intézményt, várost, nemest és örökséget, szegénységbe, nyomorba, pusztulásba döntött; s ha még 100 évig fennmarad, úgy Németországnak egy fillérje sem maradna, hogy utóbb egymást kellene felfalnunk. Az ördög eszelte ki ezt s a pápa jóváhagyta az egész világ romlására.” ... Valóban ezzel kapcsolatban a Fuggereknek és a velük egyszörű társaságoknak zabolát kellene tenni a szájukra.”<sup>29</sup>

A nagykereskedők és uzorások elleni bíráló hangjába belevegyül a lovagoké, a fejedelmeké is. A kereskedők arról panaszkodnak – írja –, hogy „ki vannak téve a nemesek rablásainak, kereskedésüket súlyos veszélyek között gyakorolják, hogy bebörtönzik, megsarcolják, kifosztják őket ... s hasonló dolgokat kell elszenvedniök az igazságszolgáltatástól is. ... Biztosan előfordul, hogy egyesek jogtalanság áldozatai, de ők társaik gonoszságáért és bűneiért fizetnek. Miután az egész világ jogtalanságuk áldozata, inkább azon csodálkozhatunk, hogy Isten gondját veszi, a keresztény vallással ellenkező csalásból és rablásból származó gazdagságnak. Ez nem azt jelenti, hogy fel akarom menteni a nagy utak rablót, fosztogatóit, vagy szabad kezét engedni rablásaikhoz. Az uralkodó fejedelmek nagy hibája, hogy nem őrzik az utak biztonságát. feladatuk lenne védeni azokat éppúgy a gonoszok, mint a becsületes emberek miatt. De a fejedelmek feladata lenne az is, hogy törvényes hatalmukkal büntessék és megakadályozzák azokat a méltánytalanságokat, amiket a kereskedők gyakorolnak, hogy alattvalóik ne legyenek olyan gyalázatosan megnyúzva általuk. Mivel azonban a fejedelmek ezt nem teszik. Isten a rablólovagokkal és zsványokkal bünteti a kereskedők jogtalanságát... s egyúttal azt is megérteti, hogy a rablólovagok kevésbé félelmetes útonállók, mint a kereskedők, mert ezek naponta meglopják az egész világot, míg a rablólovag egy- vagy két személyt foszt ki évenként egy-két alkalommal.”<sup>30</sup>

A legrosszabbnak tartja a kereskedő társaságokat azért, mert monopóliumot csinálnak. „Ezt pedig még a pogányok törvényei is tiltják mint olyasmit, ami az egész világra nyilvánvalóan ártalmas, nem beszélve az isteni igazságról, vagy a keresztényi törvényekről. Mert ezek a társaságok min-

den árut a kezükben tartanak, s azt tesznek az árakkal, amit akarnak. Fel-emelik, leszállítják tetszésük szerint, elnyomva és tönkretéve minden kiske-reskedőt, miként a csuka a vízben, amely a kis halakra veti magát. Mintha ők uralkodnának Isten teremtményein és mentesek volnának a szeretet minden törvénye alól. Az egész világon ők szabják meg a fűszerek árát, s míg a kereskedők ki vannak téve a kockázat bizonytalanságának, ezek a társaságok mindig hasznot szereznek, hogy ezt tehessék az egész világot ki kellett aknázniok, hogy minden pénz az ő zsákjaikba kerüljön.”

„Hogy is lenne lehetséges másként, hogy egy ember olyan rövid idő alatt akkora vagyona és gazdagságra tegyen szert, hogy mindent megvásárolhasson, amivel a királyok és a császár rendelkezik? ... Így nem lehet csodálkozni, ha olyanok lettek mint a királyok, mi pedig mint a koldusok.” S miért nem akadályozzák meg a fejedelmek? Mert maguk is részesei ezeknek az üzleteknek. „Ézsaiás szavai szerint 'A te fejedelmeid a rablók társai lettek.' Miközben felakasztják azokat a zsványokat, akik elloptak egy, vagy fél forintot, ők azokkal együtt csinálják üzleteiket, akik kifosztják az egész világot, s többet lopnak, mint az összes többiek, s igazolódik a közmondás: 'A nagy rablók felakasztják a kicsiket'. Miként a római Cato mondotta: 'A közönséges rablók börtönökben és zárkákban vannak, de a köz megrabló aranyba és selyembe öltöznak'.”<sup>31</sup>

Luther állásfoglalása sok vonatkozásban kapcsolódik a 15. századi „Zsigmond császár reformációja” címen ismert röpiratban kifejtett gondolatokhoz. Ez az anonym szöveg mely az egykorú társadalom reformjának a lutherinál sokkal forradalmibb programját tartalmazza, egyik passzusában szintén fellép a kereskedő társaságok ellen is: „Nagy kereskedelmi társaságok szerveződtek, amelyek nagy vagyonokat hoztak létre, akár jól ment nekik az üzlet, akár rosszul. Mindenkor úgy forgatják a dolgot, hogy ne veszítsenek. Ez ugyancsak kárára van minden közösségnek a városokban és a falvakban. Fel kell lépni ellenük, hogy az ilyen kapcsolatok megszűnjenek és sehol elő ne forduljanak, sem a nemesek, sem a polgárok között. Aki pedig ilyen társulásban résztvesz, annak kereskedői vagyona amennyiben egy birodalmi város polgára – kizárólag és teljesen a városra szálljon, ha pedig nemes, akkor váljék kegyvesztetté a birodalomban, vagyona pedig legyen szabad mindenki számára.”<sup>32</sup>

Még közelebbi rokonságban áll Luther egész társadalomfelfogása a humanista Ulrich von Huttenével. Hutten eszméje is a közhaszon és igazság elvein alapuló társadalom, amelyben minden rend kötelessége, hogy hasznára legyen a közösségnek. Miként Luther felfogásában, nála is a munkához

kötődik a társadalmi hasznosság. A parasztokat „a mi táplálóinknak” nevezi, dicséri az iparosok munkáját és művészetét, de a kereskedőket illetően kijelenti „jobb volna ha nem is léteznének”. De ha már nem lehet nélkülük megenni, legalább a számukat kellene csökkenteni, tevékenységüket a lakosság számára ténylegesen szükséges áruk számára korlátozni. A külföldi kereskedelem, a drága áruk behozatala, az uzsora nem egyeztethető össze a közjával. A Fugger-típusú kereskedőket a pokolra szánja.

Alapvetően különbözik mégis felfogásuk abban, hogy Hutten szemében a legfőbb szerep a lovagot illeti meg a társadalomban és egyúttal annak jobbításáért való harcban.<sup>33</sup> Méginkább különbözik abban, hogy Luther társadalomfelfogását alapvetően vallási nézőpontja határozta meg. Amint azt – főként társadalmi vonatkozású műveiben való tallózás alapján a felsorakoztatott példák összegzéseként levonhatjuk – koncepciójának fókuszában az egykorú valóságot tükröző, a feudalizmusból kibontakozó, a kapitalizálódás felé tendáló társadalom képe áll. Vallási, etikai gondolkodás nyelvén kifejezve, ez a társadalom a „munkálkodáson alapul” és azt a munkamegosztásból következő szükségszerű egymásrautaltság viszonyainak a felsőbbség által ellenőrzött rendje jellemzi. Nézeteinek és az egykori társadalmi erőkhöz való viszonyának kettősségéről meggyőződhattünk. Ebben is felismerhető az a körülmény, hogy ez a korabeli árutermelő társadalom a feudális agrárkeretek közül a kibontakozás stádiumában volt. Ostorozza a parasztfelkelést, mivel erkölcsi alapon általában elítélt minden lázadást és háborúskodást, és mert a munka rendjének pártján állt. Amikor azonban a „kard”, a hatalmi eszközök szükségessége mellett szállt síkra, akarva-nem akarva retrográd uralmi rend számára szolgáltat ideológiát; elismeri és érvel a kereskedelem, tehát a piaci tényezők szabadsága mellett, de szenvedéllyel ostorozza a tőkefelhalmozó nagykereskedelmet, amiért monopolhelyzete folytán nem kockáztat, s mégis egyenlőséget nem méltányolva jut gazdagsághoz. Durva egyszerűsítés volna tagadni azt, hogy Luther társadalmi felfogásának és beállítódásának kialakításában a gazdasági tényezőkön kívül sok más mozzanatnak, nem utolsó sorban saját kiemelkedő személyiségének jelentős súlya volt. Nem kétséges azonban, a társadalmi-gazdasági viszonyok meghatározó szerepe. Nem véletlen, hogy a reformáció Németországnak azon tartományában terjedt el, és vert gyökeret a legerősebben, ahol a társadalom arisztokratikus és agrár struktúrája a legvirágzóbb volt.

## Jegyzetek

1. ULRICH VON HUTTEN, Sendbrief an Pirckheimer. – Deutsche Schriften, Bd. II. Lipsce, 1974, 149.
2. ENGELS F, A német parasztháború, MARX–ENGELS, Művei 7. k. Budapest, 1962, 319–401.
3. G. FOURQUIN, Histoire économique de l'Occident médiéval, Párizs, 1970.  
W. ABEL, Geschichte des deutschen Landwirtschaft vom früher Mittelalter bis zum 19 Jahrhundert (G. FRANZ, Deutsche Agrargeschichte II. k.) Stuttgart, 1967.
4. W. ABEL, Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Ein Geschichte der Land und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter. 2. kiad. Hamburg–Berlin, 1966.
5. G. FOURQUIN, Les soulèvements populaires au Moyen Age, Parizs, 1972.
6. ULRICH VON HUTTEN, Világszemlélők, (Ford. Opper Jenő) Esztergom, 1904.
7. Deutsche Schriften, Bd. I, Lipsce, 1972, 9, 19.
8. A nagyon gazdag irodalomból, csak a jelentősebbeket említve: G. FRANZ, Der deutsche Bauernkrieg, 4. kiad. Darmstadt, 1956, – W. STOLZE, Bauernkrieg und Reformation, Berlin. 1926; C. HINRICHS, Luther und Münzer, Berlin, 1952; M.M. SZMIRIN, Münzer Tamás népi reformációja és a német parasztháború (Ford. Niederhauser E.) Budapest, 1954.; THOMAS MÜNZER, A Gideon kardjával (Vál. és ford. Tatár Gy.) Helikon, Budapest, 1982.
9. Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása? – LUTHER MÁRTON, Művei V. k. Pozsony 1910. (Ford. Márton J.)
10. A jócselekedetekről. (Ford. Takács J.) Budapest, 1937, 95–95.
11. A német nemzet keresztény nemességéhez, (Ford. Masznyik E.) Művei II. k. LUTHER MÁRTON, Művei II. k. Pozsony, 1905, 23–110.
12. U.o. 106.
13. A kereskedésről és az uzsoráról. MARTIN LUTHER, Werke. Kritische Gesamtausgabe, Weimar, 1899, XV. Bd. XV. 293–313.
14. Intés békére, feleletül a sváb parasztok 12 pontjára, (Ford. Masznyik E.) LUTHER MÁRTON, Művei IV. köt. Pozsony, 1908, 213–243.
15. A gyilkos és rabló parasztbandák ellen, U. o. 251–257.
16. LUTHERS Briefe, Stuttgart, 1956, 103.
17. Levél Caspar Müller mansfeldi kancellárhoz, MARTIN LUTHER. Werke. Bd. XVIII. Weimar, 1918, 384–401.
18. A világi felsőbbésgről (Ford. Mayer E.) LUTHER, Művei, III. köt. Pozsony, 1906, 346–410.
19. U.o.
20. LUTHER, Werke, Bd. X. 2. Hálfte, Weimar, 1922, 379–385.
21. A jócselekedetekről, 89.
22. Werke, Bd. II. Weimar, 1884, 248.
23. Művei, V. köt. 50–51.
24. U. o. 18–19.
25. Művei, III. köt. 390.
26. A jócselekedetekről, I. m. 93.
27. A német nemzet keresztény nemességéhez. I. m. 105.

28. A jócslekedetekről, I. m. 94.
  29. A német nemzet keresztény nemességéhez, I. m. 106.
  30. Werke, Bd. XV. 309.
  31. U. o. 313.
  32. H. WERNER, Die Reformation des Kaisers Sigmund, Berlin, 1908, 68–73.
  33. M. MEYER, Hutten und Luther, (450 Jahre Reformation, Red. E. Voigt–G. Brendler), Berlin, 1967. 102–116.
-